

EOC
EUROASIAN
ONLINE
CONFERENCES

ENGLAND CONFERENCE

**INTERNATIONAL CONFERENCE ON
MULTIDISCIPLINARY STUDIES AND
EDUCATION**

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

doi digital object
identifier

eoconf.com - from 2024

INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY STUDIES AND EDUCATION: a collection scientific works of the International scientific conference – London, England, 2026. Issue 3

Languages of publication: Uzbek, English, Russian, German, Italian, Spanish

The collection consists of scientific research of scientists, graduate students and students who took part in the International Scientific online conference «**INTERNATIONAL CONFERENCE ON MULTIDISCIPLINARY STUDIES AND EDUCATION**». Which took place in London 2026.

Conference proceedings are recommended for scientists and teachers in higher education establishments. They can be used in education, including the process of post - graduate teaching, preparation for obtain bachelors' and masters' degrees. The review of all articles was accomplished by experts, materials are according to authors copyright. The authors are responsible for content, researches results and errors.

ADABIY ASARLARNI TAHLIL QILISH METODLARI

Abdujabborova Nilufar Rustamjon qizi

NamDPI Ijtimoiy fanlar fakulteti O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi talabasi.

Email: abdujabborovanilufar1214@gmail.com

Tel: +998952430398

Annotatsiya. Ushbu maqolada tahlil va talqin tushunchalariga chuqur to'xtalib, ularning tushunish jarayonidagi nisbati haqida, badiiy asarni tushunish jarayonidagi obyektiv va subyektiv jihatlar haqida, kontekstual va immanent tahlil, tahlil metodlari nazariy jihatdan ko'rib chiqiladi hamda amaliy misollar bilan yoritiladi. Tadqiqotda tahliliy va qiyosiy metodlardan foydalanilgan bo'lib, o'zbek adabiyoti asarlari tahlili misolida keltirilgan. Natijada tahlil va talqinning badiiy asarni tushunish jarayonining ikki ajralmas qirrasini ekanligi, kontekstual va immanent tahlil yo'sinlarining har birining o'z o'rni va vazifasi borligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: tahlil, talqin, tahlil maqsadi, kontekstual tahlil, immanent tahlil, tarixiy-madaniy tahlil, sotsiologik tahlil metodi, germeneytika, biografik metod, semiotik metod.

Abstract. This article provides an in-depth examination of the concepts of analysis and interpretation, their relationship in the process of understanding, the objective and subjective aspects of comprehending a literary work, as well as contextual and immanent analysis and methods of literary analysis from a theoretical perspective, illustrated with practical examples. The study employs analytical and comparative methods, with examples drawn from the analysis of Uzbek literary works. As a result, it has been established that analysis and interpretation are two inseparable facets of the process of understanding a literary work, and that each of the contextual and immanent methods of analysis has its own place and function.

Keywords: analysis, interpretation, purpose of analysis, contextual analysis, immanent analysis, historical-cultural analysis, sociological method of analysis, hermeneutics, biographical method, semiotic method.

Аннотация. В данной статье подробно рассматриваются понятия анализа и интерпретации, их соотношение в процессе понимания, объективные и субъективные аспекты в процессе понимания художественного произведения, контекстуальный и имманентный анализ, методы анализа — как в теоретическом плане, так и с практическими примерами. В исследовании применялись аналитический и сравнительный методы, а примеры приведены на основе анализа произведений узбекской литературы. В результате установлено, что анализ и интерпретация являются двумя неотъемлемыми гранями процесса понимания художественного произведения, а каждый из подходов — контекстуальный и имманентный анализ — имеет своё место и функцию.

Ключевые слова: анализ, интерпретация, цель анализа, контекстуальный анализ, имманентный анализ, историко-культурный анализ,

социологический метод анализа, герменевтика, биографический метод, семиотический метод.

KIRISH (INTRODUCTION). Adabiyotda tahlil va talqin kabi tushunchalar faol qo'llanadi, ular badiiy asarni tushunish jarayonida bir-biriga bog'liqdir. Badiiy asarni tushunish, uning mazmun mohiyatini anglash jarayonida tahlil va talqindan foydalanamiz.

Tahlil atamasi odatda ilmda "analiz" deb yuritiladigan istilohning sinonimi sifatida tushuniladi. Analiz esa, butunni anglash uchun uni qismlarga ajratishni, qismning butun tarkibidagi mohiyatini, uning boshqa qismlar bilan aloqasi va butunlikning yuzaga chiqishidagi o'rnini o'rganishni ko'zda tutadi.

Talqin atamasini biz "interpretatsiya" atamasining sinonimi sifatida tushunamiz. "Talqin badiiy asarni sharhlash, uning mazmun mohiyatini, undagi badiiy konsepsiyani idrok etish demakdir. Keng ma'noda "talqin" so'zi o'zga tomonidan aytilgan gap yoxud yozilgan asar mazmunini anglash, uni ma'lum yaxlitlikda tushunish va tushuntirish ma'nolarini anglatadi." Shu ma'noda qaralsa, mumtoz adabiyotshunosligimizda "talqin" so'zining ma'nosi qisman "sharh", "tafsir" atamalari bilan ham berilgan. Yana ham aniqroq aytsak, talqin badiiy asardagi "obrazlar tili"ni " mantiq tili"ga o'girmoq, obrazlar vositasida ifodalangan mazmunni tushunish va tushuntirmoqdir"

Germenevtikaning asosiy qoidasi shuki: qismni butun, butunni qism orqali tushunish darkor. Bu qoida kontekstual va immanent tahlil yo'sinlarining ikkisiga ham birdek aloqador.

Tadqiqot maqsadi: tahlil va talqin tushunchalarining mohiyatini aniqlash, badiiy asarni tushunish jarayonidagi obyektiv va subyektiv ibtidolarni ko'rsatish hamda kontekstual va immanent tahlil yo'sinlari, asosiy tahlil metodlarini nazariy jihatdan yoritish.

Tadqiqot vazifalari: tahlil va talqin tushunchalarini farqlash; obyektiv va subyektiv ibtidolarning tushunish jarayonidagi o'rnini aniqlash; kontekstual va immanent tahlil yo'sinlarini taqqoslash; asosiy tahlil metodlarini o'zbek adabiyoti misollarida ko'rsatish.

Asarni tushunish jarayonida tahlil va talqin amallari har vaqt hozir, ular tushunish jarayonining ikki qirrasidir. "O'quvchi badiiy asarni tushundi" degani, mohiyatan, "o'quvchi asarni o'zicha talqin qildi" deganidir. Ayni paytda, uning asarni tushunishida tahlil unsurlari ham mavjud, zero, oddiy o'quvchi ham tushunish jarayonida asar qismlarini — alohida epizodlarni, personajlarni, ularning turli holatlardagi xatti-harakati, gap-so'zlarini — ularning o'zaro mazmuniy aloqalarini tasavvur qiladi.

Konkret badiiy asar turli o'quvchilar tomonidan turlicha tushunilishi mumkin. Biroq shunisi ham aniqki, o'quvchilar ongidagi minglab talqinlarni umumlashtiradigan mushtarak nuqtalar ham mavjud. Demak, konkret asar talqinlari nechog'li turfa bo'lmasin, ularning chegaralarini belgilab beruvchi muayyan asos — yadro mavjudki, barcha talqinlar shu yadro atrofida hosil bo'ladi.

Bu yadro esa — badiiy asarning o‘zi, badiiyat hodisasini o‘zida moddiylashtirgan badiiy matndir.

Badiiy asarni tushunish jarayoni obyektiv va subyektiv ibtidolardan tarkib topar ekan: agar bu o‘rinda talqin qilayotgan shaxsni subyektiv ibtido deb olsak, badiiy matn obyektiv ibtidodir.

Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, agar talqin qiluvchi shaxs badiiy matnni yetarli darajada bilmasa, asar qismlarini, ularning o‘zaro aloqalarini yetarli tasavvur qilolmasa, uning talqini subyektivlik kasb etadi. Boshqa tomondan, badiiy adabiyotning obrazlar orqali fikrlashi, obrazning esa assotsiativ tafakkur mahsuli ekanligini e‘tiborga olsak, talqinning subyektsiz mavjud emasligi ayon haqiqatdir. Chunki ijodkorning assotsiativ fikrlashi mahsuli o‘laroq yaratilgan va asarda aksini topgan obrazning mazmun qirralari faqat subyekt ongida qayta tiklanishi mumkin bo‘ladi.

Ma‘lumki, badiiy asar tahlilining maqsadi — asarni tushunish (asarni baholash ikkilamchi maqsad). Bu masalada ham adabiyotshunoslikda munozaralar mavjud: ayrimlar asarga muallif tomonidan yuklangan mazmunni tushunishni nazarda tutsalar, boshqalari asarda tasvirlangan narsalardan kelib chiqadigan mazmunni tushunishni nazarda tutadilar. Bu qarashlarning birinchisiga ko‘ra tushunish jarayonida tahlil yetakchilik qilsa, ikkinchisida talqinning mavqei ustunroq ekanligi tayin; birinchisi badiiy asarni uning ichki va tashqi aloqalarini birlikda olib o‘rganishni — kontekstual tahlilni — taqozo etsa, ikkinchisi badiiy asarga alohida mavjudlik sifatida qarab, uning ichki aloqalarini o‘rganish — immanent tahlil — bilan cheklanadi.

METODLAR (METHODS). Tadqiqot nazariy-tahliliy uslubda olib borildi. Tahlil va talqin, kontekstual hamda immanent tahlil yo‘sinlari, badiiy asar tahlilining asosiy metodlari nazariy jihatdan o‘rganildi va qiyoslab tahlil qilindi. Nazariy xulosalar o‘zbek adabiyotining aniq namunalari — Navoiy, Cho‘lpon, A.Qodiriy, A.Qahhor asarlari — orqali ko‘rsatildi.

Tadqiqot uchun asosiy manba sifatida o‘zbek adabiyotshunosligiga oid ilmiy tadqiqotlar (Normatov, 2004; Qo‘chqorov, 2010), germeneytika nazariyasiga oid manbalar va o‘zbek klassik adabiyoti namunalaridan foydalanildi.

NATIJALAR (RESULTS). Mazkur qarashlarning ikkisini ham mutlaqlashtirib bo‘lmaydi; har ikki yo‘sindagi tahlilning ham mavjudligini, ularning bir-biridan ko‘zlagan maqsadi va ahamiyati jihatidan farqli ekanligini tan olingani to‘g‘riroq bo‘ladi.

Germeneytikaning asosiy qoidasi shuki: qismni butun, butunni qism orqali tushunish darkor. Faqat bu o‘rinda immanent tahlil “kontekst” tushunchasini asar doirasi bilan cheklab olsa, kontekstual tahlilda “kontekst” tushunchasining ko‘lami kengayib boradi: konkret asar “yozuvchi biografiyasi”, “muallif yashagan davr shart-sharoitlari”, “muallifning ijodiy merosi”, “asar yaratilgan davr adabiyoti”, “milliy adabiy an‘analar” kabi kontekstlar doirasiga kiradi.

Kontekstual tahlil asarga muallif tomonidan yuklangan mazmunni tushunishga yo‘l ochsa, immanent tahlil asarda tasvirlangan narsalarga tayangan

holda o'quvchiga o'z mazmunini shakllantirish imkonini beradi. Mutaxassisdan farqli o'laroq, oddiy o'quvchilarning asarni tushunishida immanent tahlil unsurlari yetakchilik qiladi — shu bois ham o'quvchilar ongida konkret asarning turfa talqinlari mavjud.

Aksincha, adabiyotshunos uchun bularning bari muhim, chunki asarni tarixiylik tamoyiliga tayanib, biografik yoxud sotsiologik metodlar asosida tekshirib chiqarilgan xulosalar adabiy-nazariy tafakkur rivojida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Badiiy asar o'zining ijtimoiy hayoti davomida turli talqinlarga duch keladi, zero, har bir konkret davr uning mazmun qatlamlaridan birini aktualashtiradi. Kitobxonlar ichida chinakam badiiy asarning hali hech kim e'tibor qilmagan mazmun qirralarini ochishga, uning hali hech kim ilg'amagan voqelik bilan aloqalarini ko'rishga qobillari har vaqt bo'ladi.

Agar biografik yoki boshqa xil metodlarga tayanib amalga oshirilgan talqinni yagona, eng to'g'risi deb bilib, shu talqinni barcha o'quvchilarga singdirmoqchi bo'lsak, bu bilan ijodiy o'qish imkoniyatlarini cheklagan, badiiy didga jiddiy zarar yetkazgan bo'lib chiqamiz. Masalan, aksariyat kishilarda sho'ro davrida yozilgan asarlarning o'sha davrda amalga oshirilgan talqinlari o'rinlashib qolgan. Bu esa davr adabiyoti haqida muayyan tasavvurga asos bo'ladiki, ularni ilmiy jihatdan to'g'ri deb bo'lmaydi. Demak, talqinlar yangilanishi zarur.

Sotsiologik tahlil metodi tadqiqotchini badiiy asar voqeligi bilan real voqelik munosabatlari, uning tarixan haqqoniylik darajasi, hayot haqiqati bilan badiiy haqiqat munosabati kabi masalalarni o'rganishga yo'naltiradi. Bu xil yondashuv asarning g'oyaviy-mafkuraviy tomonlarini tahlil qilarkan, qahramonlarning xarakter xususiyatlari, asardagi konfliktlar tabiati, obrazlar tizimi va badiiy unsurlarning ijtimoiy ildizlarini ochib beradi. Hayot haqiqatining badiiy haqiqatga aylanish jarayoni, xarakter va prototip, tarixiy shaxs obrazi va real tarixiy shaxs munosabati kabi ijod jarayoni bilan bog'liq muammolarni o'rganishda ham sotsiologik yondashuv asos vazifasini o'taydi.

Sotsiologik metod adabiyotshunoslikda muhim ahamiyatga molikligi shubhasiz, biroq uni boshqalardan ustun qo'yishlik adabiyot uchun zararli oqibatlarga olib kelishi mumkinki, bunga yorqin misollarni sho'ro adabiyotshunosligidan istalgancha topishimiz mumkin bo'ladi. Masalan, sho'ro adabiyotshunosligidagi vulgar sotsiologizm ko'rinishlari ayni shu metodning mavqeini mutlaqlashtirilishining natijasi edi. Badiiy asar tahlilida shu metodgagina tayangan va shuning asosidagina baholagan tanqidiy maqolalar keyincha ularning mualliflarini qatag'on qilish uchun dastakka aylandigina emas, o'quvchi ommani o'sha ijodkorlarni "xalq dushmani", asarlarini "zararli" deb tushunishga tayyorladi.

Tarixiy-madaniy tahlil metodi badiiy asarni milliy madaniy an'analar, shuningdek, davr adabiy-madaniy kontekstida o'rganishga qaratilgandir. Ma'lumki, badiiy asar madaniy-adabiy an'analar zaminida dunyoga keladi, uning

qator badiiy xususiyatlari shu kontekstdagina yorqin namoyon bo‘ladi, anglashiladi.

Masalan, Cho‘lponning qator she‘rlari borki, ularning mazmun mohiyati mumtoz adabiyotimiz, xususan, tasavvuf she‘riyati kontekstdagina o‘zining ramziy ma’nolarini ochishi, tushunilishi mumkin bo‘ladi. Yoki “O‘tkan kunlar” dagi bir qator xususiyatlar — Otabekning oshiqligi sahnalari, sujet motivlari, maktublar — folklor va mumtoz dostonchilik an‘analari zaminida yetishgani shundoq ko‘zga tashlanadi. Mazkur yondashuv badiiy asarga umummilliy madaniyatning vakili sifatida qarashi diqqatga molikki, bu xil yondashuv adabiy jarayondagi yangi hodisalarning tub omillarini anglash imkonini beradi.

Qiyosiy metod badiiy asarni boshqa asar(lar) bilan qiyosan tahlil qilishni ko‘zda tutadi. Konkret asarni o‘tmishda yoki u bilan bir paytda, boshqa milliy adabiyotda yoki o‘zi mansub adabiyotda yaratilgan asarga qiyoslab tadqiq etish mumkin. Qiyoslash obyekti tadqiqot maqsadidan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Deylik, asarni o‘tmishda yaratilgan asar bilan qiyoslash undagi an‘ana va yangilik nisbati, ayrim badiiy unsurlar genezisi haqida tasavvur hosil qilish imkonini yaratadi; boshqa milliy adabiyot vakili bilan qiyoslash asosida esa adabiy aloqa va ta‘sir, milliy adabiyotlar rivojida tipologik umumiylik kabi masalalarni o‘rganishga keng imkoniyat yaratiladi.

Misol uchun: Navoiy va Nizomiyni “Xamsa” larini qiyosiy tahlil qilish har ikkala san‘atkorning ijodiy o‘ziga xosligi, ularning dunyoqarashidagi o‘ziga xos jihatlarni yorqin tushunish va tushuntirish, Navoiy dahosini xolis baholash imkonini beradi.

Biografik metod badiiy asarni muallifining hayot yo‘li kontekstida o‘rganishni nazarda tutadi. Badiiy asarda ijodkor shaxsiyati akslangani bois undagi qator o‘rinlar muallif biografiyasi kontekstida yorqinroq anglashiladi. Shunga ko‘ra, biografik metod asarga muallif tomonidan yuklangan mazmunni anglashda yetakchi ahamiyat kasb etadi.

Masalan, A.Qahhorning “O‘g‘ri” va “Dahshat” hikoyalari o‘tmishdan bahs yuritadi, biroq ularni biografik kontekstda olinsa, adib har ikki hikoyada ham ular yaratilgan davr muammolarini badiiy idrok etishga, o‘sha davr haqidagi fikrlarini ifodalashga harakat qilgani anglashiladi. Biografik metodning qanchalik samarali bo‘lishi ko‘p jihatdan tadqiqotchi qo‘l ostidagi biografik materialga bog‘liq bo‘lib qoladi. O‘zbek adabiyotshunosligida biografik metodning yetarli darajada samara bilan qo‘llanilmay kelayotgani ayni shu narsa — biografik materialning yetarli emasligi bilan izohlanadi.

Ijodiy-genetik metod biografik metodga yaqin va u bilan birlikda qo‘llanib, badiiy asarning ijodiy tarixini o‘rganishni maqsad qiladi. Bu metod adabiyotshunosga hayot materialining badiiy obrazga aylanish jarayoni, badiiy matnning sayqallanish yo‘lini kuzatish imkonini beradi. Mazkur metod tadqiqotchining asar qoralamalari, uning turli nashr variantlari, tarixiy hujjatlar va shu kabilarni chuqur o‘rganishini taqozo etadi.

Adabiyotshunosligimizda ijodiy-genetik yondashuv samarali qo'llangan tadqiqotlardan biri sifatida R.Qo'chqorning A.Qahhor romanlarining ijodiy tarixi haqidagi ilmiy ishini ko'rsatish mumkin.

Immanent tahlil metodlari: Yuqoridagi metodlarning bari asarning tashqi aloqalarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ularning bari tarixiylik tamoyiliga tayanadi. Shuni ham ta'kidlash joizki, konkret badiiy asar tahlilida ular qorishiq holda qo'llanadi — tadqiqotchining tahlildan ko'zlagan maqsadiga bog'liq ravishda metodlardan biri yetakchi bo'lib, qolganlari uni to'ldiradi. Ikkinchi tomondan, kontekstual tahlil jarayonida adabiyotshunos immanent tahlil metodlaridan ham o'rni bilan foydalanadi.

Immanent tahlil metodlari sifatida struktural, stilistik va semiotik metodlarni ko'rsatish mumkin. Struktural metod badiiy asarning ichki qurilishi, undagi qismlar va ularning o'zaro aloqalari, qismlarning butunlikka birikish yo'llarini, xullas, asarning tashkillanishini o'rganadi.

Stilistik tahlil matnning uslubiy o'ziga xosligi, til unsurlari vositasida badiiy informatsiyaning qanday yetkazilayotgani, qo'llangan uslubiy vositalarning funkcionalligi kabi masalalarga diqqatni jalb etadi.

Semiotik yondashuvda badiiy asarga belgilar tizimi, badiiy obrazga esa belgi deb qaraladi, shu bois semiotik tahlil badiiy asardagi obraz-belgilarning ma'no qirralarini o'rganishni maqsad qiladi. Tahlilning bu usuli ramziylik darajasi yuqori bo'lgan asarlar talqinida, ayniqsa, samaralidir.

Bulardan tashqari, badiiy asarni, aniqrog'i, uning ijtimoiy mavjudligini, shuningdek, adabiy jarayonning muayyan muammolari, kitobxonlar ommasining qiziqishlarini o'rganishda konkret sotsiologik tadqiqot metodlaridan ham foydalaniladi. Ijodkorlar yoki o'quvchilar orasida sotsiologik so'rovlar o'tkazish, matbuot sahifalarida o'tkaziluvchi so'rovlar, ayrim masalalar bo'yicha tashkil etiluvchi davra suhbatlari, alohida asarlarga bag'ishlangan kitobxonlar anjumanlari bunga misol qilinishi mumkin.

MUNOZARA (DISCUSSION). Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, badiiy asar tahlilida birorta metodga mutlaq ustunlik berish to'g'ri emas. Har bir metod — sotsiologik, tarixiy-madaniy, qiyosiy, biografik, ijodiy-genetik, struktural, stilistik, semiotik — o'zining ko'rish burchagiga ega va o'sha burchakdan asarni yoritadi.

O'zbek adabiyotshunosligidagi tarixiy tajriba ham bu xulosani tasdiqlaydi: sho'ro davrida sotsiologik metodning mutlaqlashtirishi adabiy tanqidga jiddiy zarar yetkazgan. Bundan xulosa shuki, adabiyotshunosning vazifasi mavjud talqinlarni bilish emas, balki ularga tayangan holda asarni bugungi kun nuqtai nazaridan talqin qilish va baholashdir.

Shu bilan birga, kontekstual va immanent tahlilning o'zaro to'ldirishi nazariy jihatdan ham, amaliyotda ham muhim: kontekstual tahlil jarayonida immanent tahlil metodlaridan ham foydalanish tadqiqot imkoniyatlarini kengaytiradi.

XULOSA (CONCLUSION). Xulosa qilib aytsak, badiiy asarni alohida butunlik sifatida ham, kontekst doirasida ham tushunish — tahlil va talqin qilish —

mumkin, faqat har ikkisinin ham o‘z o‘rni, vazifasi va maqsadi tayinli ekanligini unutmaslik darkor.

Badiiy asar tahlilida qo‘llaniladigan metodlar — sotsiologik, tarixiy-madaniy, qiyosiy, biografik, ijodiy-genetik, struktural, stilistik, semiotik — har biri mustaqil ilmiy qiymatga ega. Biroq ularning eng yuqori samarasi tadqiqot maqsadiga ko‘ra birligida, to‘ldiruvchi tarzda qo‘llanilganda namoyon bo‘ladi.

Tahlil va talqin badiiy asarni tushunish jarayonining ikki ajralmas qirrasini bo‘lib, adabiyotshunosning ilmiy talqini aynan tahlilga tayanishi bilan oddiy o‘quvchining talqinidan farqlanadi.

Ushbu tadqiqot natijalari oliy ta‘limda filologiya yo‘nalishi talabalarining badiiy asar tahlilini o‘rganishida va mustaqil ilmiy ishlar yozishida metodologik asos vazifasini o‘tashi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Umarali Normatov. “Ijod sehri” — Toshkent, “Sharq”, 2007.
2. Q. Yo‘ldoshev. Badiiy tahlil asoslari “Kamalak”. T. 2016
3. Izzat Sulton. “Adabiyot nazariyasi” — T., O‘qituvchi. 2005 yil.
4. Yo‘ldoshev B. Adabiy tanqidchilikda tarixiy-biografik yondashuv tamoyili// O‘zbek tili va adabiyoti – 2000.-№3.-B.16-18
5. Dilmurod Quronov. Adabiyotshunoslikka kirish: Toshkent: “O‘qituvchi” – 2018

